

L'ALFÀBREGA I LES FESTES POPULARS

Manel Carrera i Escudé

LES PLANTES I L'ÀMBIT DEL SAGRAT

Si fem una ullada panoràmica al calendari tradicional, ens adonarem que cada període festiu té associat un determinat element vegetal, arbori o floral. Així com cada festa té els seus balls, la seva música i les seves cançons, la seva gastronomia, la seva indumentària o els seus ritus i els seus costums, cada festa també té la seva herba, la seva planta, la seva flor, el seu arbre.

L'avet, el pi, l'argelaga, el grèvol, la molsa, el vesc i les herbes aromàtiques seques, són, per exemple, els elements vegetals propis de les festes de Nadal i de moltes celebracions de Sant Antoni. En canvi, l'olivera, la palmera, el llorer, els maigs, la farigola, el romaní i les violetes, són pròpies dels ritus de la Setmana Santa i la Pasqua. Per altra banda, les flors són omnipresents a totes les festes primaverals, d'abril a juny. La rosa és la flor de les festes de Sant Jordi, de la Mare de Déu de Montserrat, del Roser, de la Santa Creu i també de santa Rita, mentre que tot tipus de flors, però especialment el clavell i la ginesta, són a totes les catifes i a les enramades de Corpus. El pollancre, xop o àlber és l'eix del ritus de l'arbre de maig que té lloc el darrer dia d'abril a la nit. Les herbes remeieres (el romaní, la camamilla, la menta, la til·la, el poniol, l'orenga, etc.) apareixen a les festes de maig, per Sant Ponç i fins a Sant Joan, moment en què es creu que totes les plantes medicinals augmenten les seves propietats. Finalment, les festes majors de juliol a setembre incorporen les plantes

MANEL CARRERA

*Cercavila matinal
de la Festa de
les Alfabegues
de Bétera.*

dels cereals (arròs, ordi, blat, civada, etc.), les canyes verdes, l'espígol, la murta i l'alfabrega, entre d'altres.

La presència de determinades plantes en determinades celebracions s'explica, en primer lloc, perquè el calendari festiu anual d'una comunitat és el producte, entre d'altres factors, de la interrelació constant de l'ésser humà amb el seu territori i, per tant, també amb la seva flora. Així doncs, les plantes són a les festes perquè també són a la natura en aquell moment precís.

Ara bé, és possible que la presència de determinades plantes no només respongui a aquest fet. De tot-hom és ben conegut que una de les maneres d'experimentar el sagrat (juntament amb les tècniques ascètiques) és mitjançant la

ingesta de substàncies que modifiquen la consciència. Moltes d'aquestes substàncies químiques que alteren la percepció de la realitat es troben en les plantes. Determinades plantes han estat utilitzades, en tradicions culturals ben diverses i des de temps molt remots, per al guariment de malalties, per a la purificació de l'espai, per a usos culinaris, però també per a l'assoliment d'experiències sagrades, estats alterats de la consciència que vinculen els homes i les dones amb tot allò que és més enllà de l'àmbit humà. Moltes plantes, doncs, introdueixen a qui les consumeix en l'àmbit del sagrat, provocant experiències extraordinàries com visions o la possibilitat de predir el futur. La ciència ha estudiat els efectes del consum d'aquestes «plantes dels déus» (com la mandràgora, la marihuana, l'*amanita muscaria*, el *psilocybe* o la belladona)

i el tipus d'alteració de la realitat que provoquen.

Hom creu que aquestes plantes han contribuït a forjar cerimònies i ritus i a construir bona part de l'univers mitològic, llegendari i fantàstic de molts pobles de la Terra. Aquestes plantes són presents a tot arreu del món i res no fa pensar,

BREU ETNOBOTÀNICA DE L'ALFÀBREGA

L'alfàbrega és una planta també coneguda amb els noms de fàbrega, ufàbrega, alfabeguera (País Valencià i illes Balears), enfalga (Catalunya Nord) i ufàbrica (l'Alguer). Fora del nostre país, aquesta planta és coneguda amb el nom

ja la té eixida, i la galana, trasplantada» (Manresa, Morella). La primera recol·lecció de la planta és per Sant Joan, un moment en què tradicionalment hom creu que les plantes adquireixen propietats extraordinàries, però la planta aguanta viva, si hom la cuida bé, fins a finals d'agost.

L'essència d'alfàbrega, utilitzada en l'actualitat en gran quantitat de perfums i colònies del tipus lavanda, ha estat relacionada des d'antic amb l'amor, el sexe i la passió. La seva olor intensa i fresca atrau i provoca les trobades amoroses. Per això, com a planta afrodisíaca se la relaciona amb rituals per propiciar la fecunditat i afavorir la procreació.

L'alfàbrega és una planta que també ha estat, i encara és, a bastament utilitzada en els països d'àmbit mediterrani com a un element indispensable en la preparació de molts plats. En moltes cuines, l'alfàbrega fresca s'utilitza com a condiment alimentari, per amanir àpats amb carn o per fer salses (com el *pesto*).

I és que el seu ús culinari no està deslligat de la gran quantitat de propietats medicinals que es relacionen amb l'alfàbrega. L'alfàbrega, presa en infusió és digestiva (afavoreix la digestió), antireumàtica, antivomitiva...

També ha estat utilitzada com a estimulants digestiu per afavorir la gana, com a estimulants de la producció de llet en les dones, com a tònic i revitalitzant capil·lar, per combatre el mal alè i altres infeccions de la boca.

Ara bé, una de les principals característiques de l'alfàbrega és l'intens olor que desprenen les seves fulles verdes. L'olor de l'alfàbrega, que és perfumat, té un efecte repel·lent de mosquits, mosques, rendells i altres insectes. Per això molta gent té alfàbrega a les finestres i balcons de casa seva en dates estiuenques.

MANEL CARRERA

Crema d'herbes aromàtiques a la Riera de Gaià (Tarragonès) per atraure els Reis Mags d'Orient.

doncs, que el nostre hagi estat l'únic indret del planeta on no s'hagin utilitzat. De fet, algunes plantes aparentment inofensives, com la ginesta, l'espígol o el vesc, entre d'altres, contenen dosis d'aquest tipus de substàncies psicoactives.

La realització d'un treball que detalli exhaustivament la presència de l'element vegetal (plantes, flors, herbes...) en les celebracions del calendari festiu tradicional als territoris de parla catalana és una assignatura pendent dels estudiosos del folklore festiu català. Disposar d'un catàleg d'aquestes presències que abordés el tema des d'una perspectiva àmplia, tenint en compte també totes aquelles plantes que contenen les substàncies potencialment enteògenes, seria molt interessant per entendre de forma hol·lística, completa, el significat profund de moltes celebracions festives populars.

castellà d'*albahaca*, amb el mot *albaraka* de l'euskera, amb l'anglès *basil* i amb l'italià *basilisco*. El seu nom científic, pres del llatí, és *Ocimum basilicum* o *Ocimum minimum*, segons si ens referim, respectivament, a la varietat d'alfàbrega de fulla gran o bé a l'alfàbrega de fulla petita.

El cultiu de l'alfàbrega és relativament senzill i es pot practicar de forma casolana. L'alfàbrega és una planta agraïda i molt fàcil de cultivar a casa, dins un test, a poder ser d'argila, que s'anomena alfabeguer i que s'ha de deixar al balcó, finestra o terrassa. La tradició recomana sembrar l'alfàbrega per Santa Àgueda, pels volts del 5 de febrer, quan les fredorades més intenses ja han marxat. Així ho recull el refranyer popular: «Per Santa Àgueda planta l'alfàbrega; dama espavilada, ja la té sembrada; dama garrida,

L'ÚS FESTIU DE L'ALFÀBREGA

L'alfàbrega ha estat utilitzada en les festes i ritus de tot l'any festiu català. Ara bé l'alfàbrega, com l'espigol o la murta, la trobem sobretot en les festes, rituals i cultes de tot el mes d'agost. I no ha d'estranyar gens, ja que aquestes plantes són, en aquestes dates, en el millor moment del seu cicle natural.

L'alfàbrega ja és present en algunes festes de la Mare de Déu dels Àngels, pels volts del 2 d'agost, com a les festes majors de Mislata (l'Horta Oest), on les llauradores la reparteixen a tothom en ramells. També la trobem en la festa major de Vilanova i la Geltrú (Garraf), que se celebra pels volts del 5 d'agost, diada de la Mare de Déu de les Neus, on és utilitzada com a guarniment que els festers, rigorosament vestits de blanc, es posen rere l'orella.

Ara bé, l'alfàbrega adquireix tot el protagonisme durant les celebracions del 15 d'agost, diada de la Mare de Déu d'Agost. Situada al bell mig del mes estiuenc per excel·lència, aquest és el moment en què se celebren moltíssimes festes majors de pobles i viles dels Països Catalans. Per altra banda, aquesta data fou l'escollida per l'Església cristiana per fixar la celebració de l'Assumpció de Maria, una de les solemnitats més antigues dedicades a la Mare de Déu i una de les quatre grans celebracions marianes del calendari litúrgic cristià. En el context del cristianisme, aquest dia es ret culte a una imatge femenina en posició horitzontal que recorda la mort i el trànsit del cos i l'ànima de la Mare de Déu fins al regne dels cels.

La festa ha donat lloc al costum d'exposar, a l'interior de moltes esglésies cristianes i durant la vuitada de la festa, una imatge de la Mare de Déu estirada damunt un llit ben guarnit. Les marededéus són unes representacions iconogràfiques i antropomòrfiques de Maria, la Mare de Déu, la deessa

MAMEL CARRERA

Els macips d'Arenys de Mar remullant amb aigua d'alfàbrega.

Mare, la Mare Terra. La Mare de Déu Morta o Adormida és un tipus especial d'aquestes representacions femenines, en què la dona no duu cap infant als braços sinó que és amb els ulls tancats i estirada sobre un llit, motiu pel qual també es coneix aquesta talla amb el nom de Mare de Déu del Llit, Mare de Déu Morta o Mare de Déu Gitada. Aquesta imatge és un emblema del moment de pausa en la vida agrícola que té lloc pels volts del 15 d'agost, durant el qual, segons la creença popular, la terra resta adormida i reposa.

En moltes poblacions dels Països Catalans, la gent porta les plantes d'alfàbrega que ha cultivat a casa a aquest monument de la Mare de Déu Adormida. Aquest és el cas de les ofrenes que es deixen en moltes esglésies de Mallorca, una tradició que en aquest territori es remunta al segle XIV. Com a l'església de Sant Marçal de sa Cabaneta, a la capella de Santa Eulàlia, com també a l'església de Sant Jaume, al convent de l'Assumpció o a la parròquia de la Santa Creu, totes elles a Ciutat de Mallorca, on les imatges de les marededéus ador-

mides són rodejades amb uns grans testos d'alfàbrega.

En moltes poblacions valencianes, en canvi, és costum de portar l'alfàbrega fins als monuments de la Mare de Déu Adormida en processó, dins uns grans testos. És el cas de les processons de Benifaraig, Massarrojos (l'Horta), Benaguasil o Riba-roja del Túria (Camp de Túria). Una de les festes on les ofrenes d'alfàbreguera han agafat més rellevància és a la festivitat de la Mare de Déu d'Agost de Bétera (Camp de Túria), que es remunta al segle XV. El dia central de la festa, el 15 d'agost, festivitat de l'Assumpció, la població ofereix a la Mare de Déu setze espectaculars alfàbregues de més de dos metres d'alçada. Les alfàbregues es planten al març i són meticulosament cuidades pels responsables de l'hort municipal, anomenat Hort de les Alfàbregues, amb una tècnica que es manté en secret. Al matí, la gent jove de Bétera, acompanyada per les quatre «obreres», dues dones casades i dues dones solteres, passeja les plantes alegrement i festiva, fent un recorregut que va des de l'hort municipal fins a l'església de

Bétera, on són ofertes a la imatge de la Mare de Déu Adormida que hi ha a dins.

En d'altres poblacions, per les mateixes dates, l'alfabrega és la planta que donen els responsables de les divinitats als fidels que s'acosten a venerar-les, un regal perfumat que evidencia que aquella persona ha passat per allà i que comparteix l'esperit de la festa. Així, durant la romeria al monestir de Sant Bernat de la Real, a Mallorca, que té lloc el 19 d'agost, els romeus reben un brot d'alfabeguera quan passen per davant la imatge del sant. També pels volts del 19 d'agost, els xics i xiques que van dins els carros de la festa de Sant

Magí de Tarragona reparteixen alfabrega (i espígol) entre els qui surten a rebre'ls durant la cercavila d'entrada de l'aigua beneïda a la ciutat. L'alfabrega també es reparteix en petits brotets en el marc de la festa major de Sitges (Garraf), els dies 23 i 24 d'agost, i en moltes altres celebracions populars.

Com a planta amb reconegudes propietats antimosquiteres, l'alfabrega o alfabeguera degué ser utilitzada en altre temps per purificar l'ambient i allunyar o eradicar les plagues d'insectes. Potser per això, també duen alfabeguera els cossiers que ballen en molts pobles de Mallorca (Montuïri, Algaida, Alaró, etc.) a l'estiu. Els cossiers

són sis dansaires, ricament guarnits amb cintes de colors i rams d'alfabeguera, que executen, juntament amb una dama i el dimoni, diverses danses pels carrers del poble i a l'interior de l'església. Els moviments dels cossiers, juntament amb els mocadors que duen a les mans, afavoreixen l'espargiment de l'olor penetrant dels rams d'alfabrega o alfabeguera que subjecten, un a cada mà.

Les dues característiques de l'alfabrega, la purificadora i l'afrodisíaca, es combinen i barregen a la perfecció en l'ús que es es fa d'aquesta planta durant la festa de Sant Roc d'Arenys de Mar (el Maresme). Aquest dia, diversos grups de joves, els anomenats macips, recorren els carrers i cases particulars de la vila remullant i fent broma amb els vianants i conductors que es troben en el seu camí. Vestits amb camisa blanca, faixa vermella, corbatí i espadenyes, entren a les cases brandant almorratxes guarnides amb alfabrega i aspergint l'aigua perfumada que duu a dins.

Els cossiers de Montuïri escampant l'olor de l'alfabrega mentre ballen.

Tèstos d'alfabrega a l'església de Sant Marçal Sa Cabaneta, a Mallorca.

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, Joan. *Folklore de Catalunya. Costums i creences*. Barcelona: Editorial Selecta, 1980.
- ELIADE, Mircea. *Lo sagrado y lo profano*. Barcelona: Editorial Paidós, 1998.
- EVANS SCHULTES, Richard; HOFFMAN, Albert. *Plantas de los dioses. Orígenes del uso de los alucinógenos*. México: Fondo de Cultura Económica, 2002.
- FERICGLA, Josep M. *El bolet i la gènesi de les cultures. Gnoms i follets: àmbits culturals forjats per l'Amanita muscaria*. Barcelona: Alta Fulla, 1985.
- FONT I QUER, Pius. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona: Ediciones Península, 1999.
- GOMIS, Cels. *Dites i tradicions populars referents a les plantes*. Barcelona: Editorial Montblanc-Martín - Centre Excursionista de Catalunya (CEC), 1983.
- GAUSACHS, Ramon. *Les herbes remeieres. Volum I i II: De la cultura popular a l'farmac. Una aproximació etnobotànica*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 2008.